

ВІДГУК
на дисертаційну роботу
Кравець Юлії Олегівни «Формування соціально-психологічної
компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку»,
подану на здобуття наукового ступеня доктор філософії
за спеціальністю 053 – Психологія

В сучасній психологічній науці під впливом гуманізації процесу спеціальної освіти та активним впровадженням особистісно-орієнтованого підходу до особистості учня з особливими освітніми потребами, поступово в наукових дослідженнях відбувається зміна розстановки акцентів з пізнавальної діяльності та сфер особистості, а досліджувана проблема соціально-психологічної компетентності відноситься саме до такого пріоритетного напрямку в науці. Отже, вже на ранніх етапах розвитку суб'єкта комунікації необхідно звертати особливу увагу на процес становлення цього центрального утворення особистості.

Проблема формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку в сучасній спеціальній психології в Україні залишається однією з найбільш затребуваних та, водночас, складних і недостатньо розроблених, оскільки саме недостатня соціалізація та інтеграція дітей з особливими потребами у соціум постає серйозним випробуванням для батьків, вчителів, соціальних педагогів тощо.

Водночас зауважимо, що у науці бракує психологічних досліджень, де ставиться завдання теоретико-експериментального вивчення соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку та створення її основних моделей. Виходячи з важливості зазначених питань, їх недостатньої розробленості в теорії та практиці сучасної психології здійснений вибір теми дисертаційного дослідження «Формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку» є актуальним, а дисертація Ю.О. Кравець значною мірою усуває цю недостатність теорії сучасної спеціальної психології.

Серед результатів, які складають наукову новизну дослідження найважливішими, на нашу думку, є - виділення та обґрунтування основних компетенцій, які складають цілісний конструкт соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку : соціальні (довіра до світу, прийняття інших людей), комунікативні (вираженість поведінки у сфері включеності або виключеності в системі комунікації), особистісні (доброзичливість, ступінь вираженості ворожості, агресивності)); розробка чотирифакторної моделі соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелекту, яка містить чотири фактори: «Ворожо-агресивний» фактор з ознаками ускладненої комунікації»; «Амбівалентно-включений» фактор з ознаками як неускладненої, так і ускладненої комунікації»; «Довірливо-комунікативний» фактор з ознаками неускладненої комунікації» та «Сензитивно-приймаючий» фактор з ознаками неускладненої комунікації»; - виділення п'яти основних комунікативних характеристик соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелекту (емоційно – мовленнєві особливості партнерів зі спілкування; здатність до соціальної перцепції партнерів зі спілкування; ставлення (звертання) підлітків один до одного; ступінь розвиненості соціально-організаційних компетенцій в процесі взаємодії; вплив на виникнення комунікативних труднощів інтенсивності взаємодії, кількості партнерів зі спілкування); - підтвердження особливостей основних компонентів в структурі соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелекту (соціальний - висока довіра світу та широкому загалу людей, що може заважати саморозвитку та обмежувати можливості їхньої адаптації до соціуму, підвищує індивідуальну віктимність; особистісний - психологічна незахищеність, тривожність, комплекс неповноцінності, ворожість, недовіра до себе, конфліктність, депресивність; комунікативний – проблеми в оцінюванні оточуючих, гіперактивність партнера зі спілкування, занадто жестикуляція та міміка, швидкий темп мовлення).

Дисертація має *практичне* значення, яке полягає у: розробленні програми формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, яка може використовуватися у процесі корекційно-розвивального навчання дітей з порушеннями інтелекту; обґрунтуванні й апробації системи діагностичних завдань, яка може використовуватися для розроблення діагностичних методик соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелекту; визначенні експериментальним шляхом особливостей соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелекту, які можуть використовуватися у диференційній діагностиці особистісного розвитку дітей з особливими потребами; виділенні основних психолого-педагогічних умов формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелекту, які можуть бути використані в роботі практичних психологів та педагогів;

Для досягнення *мети* теоретико-методологічного та емпіричного вивчення формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, серед *основних завдань* дослідження автор наголошує на необхідності з'ясування його методологічних та теоретичних засад з позицій сучасної психологічної науки, з'ясування особливості соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку; теоретичне обґрунтування та розробка корекційної програми формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку; апробація та експериментальна перевірка програми формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.

Ефективному розв'язанню зазначених завдань сприяло чітке визначення *теоретико-методологічної бази* та методів дослідження, серед яких, у зв'язку з метою та завданнями основне місце посідали теоретичні (аналіз, синтез, порівняння і узагальнення, що дало змогу здійснити теоретичний аналіз проблеми соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелекту; створити модель соціально-психологічна компетентність підлітків з

порушеннями інтелектуального розвитку; уточнити понятійно-термінологічний апарат дослідження соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку).

Методологічну та теоретичну надійність дослідження Ю.О. Кравець забезпечило усвідомлене послідовне орієнтування автора на основні положення цілісного системно-структурного підходу до освітнього процесу, принципи особистісно орієнтованого навчання, компетентнісного підходу; наукові уявлення про взаємозв'язок процесів навчання й розвитку; основні положення теорії соціального пізнання Ж. Піаже, когнітивного розвитку Ж. Піаже, ідентифікації Е. Еріксона, когнітивного дисонансу Л. Фестінгера; положення вітчизняної спеціальної педагогіки та психології про складну структуру дефекту; основні положення теорії корекційного навчання та виховання, їх вплив на внутрішні процеси розвитку; психолого-педагогічні дослідження молодшого шкільного та підліткового віку та їх особливостей

Структура дисертації відповідає застосованій Ю.О. Кравець логіці наукового пошуку – від точного визначення мети, завдань, об'єкту та предмету, загальної методології та системи конкретних методів – до наукового аналізу проблеми формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, з'ясування її теоретичних підвалів.

Слід особливо підкреслити як позитивну рису теоретичної частини даного дослідження те, що воно не лише виявляє і глибоко обґрунтовує відсутність в науці єдиної моделі соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, наукового дослідження його особливостей в структурі, але й проводить його в контексті аналізу вітчизняних та зарубіжних досліджень. Це дає змогу авторці констатувати, що у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку здатність до соціальної комунікації послаблена через когнітивні, емоційні та інші особистісні особливості, та одночасно з малим досвідом соціальної комунікації з оточуючими та з соціальною реальністю в широкому контексті. Все це суттєво впливає на

розвиток багатьох особистісних конструктів, до яких, у першу чергу, відноситься соціально-психологічна компетентність.

Проведений аналіз дозволив автору дисертації припустити, що дитина з порушеннями інтелектуального розвитку може досягти певного рівня розвитку при умовах створення спеціальних умов, які будуть компенсувати інтелектуальні порушення та сприяти зануренню підлітка у соціум.

Вирішуючи завдання дослідження особливостей соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, автор насичує цю систему матеріалами теоретико-експериментального дослідження, виконаного особисто та представленого у 2 та 3 розділах дисертації.

У другому розділі представлено обговорення і узагальнення класичних і новітніх експериментальних матеріалів щодо організації наукового дослідження та аналізу особливостей організації емпіричного дослідження поставленої проблеми. З огляду на проблему дослідження представлено основні етапи дослідження соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелекту. Відповідну віку досліджуваних розроблено систему методів та методик дослідження. Обрані автором методики відповідають віковим особливостям дітей підліткового віку та меті дослідження, серед них такі: методика «Індивідуальна соціальна ситуація розвитку» В. Джуна для уточнення індивідуального характеру становлення формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелекту; Тест-опитувальник «Самоставлення» В. Джуна для виявлення основних рівнів самоставлення за ступенем узагальненості: глобальне, диференційоване (за самоповагою, аутосимпатією, самоінтересом та очікуванням позитивного ставлення до себе), рівень конкретних дій або готовність до них щодо свого «Я»; Шкала прийняття інших Фейя, спрямована на діагностику ступеня інтенсивності прийняття інших людей; Шкала доброзичливості Кемпбела для діагностики ступеня інтенсивності відносин доброзичливості до інших людей; Шкала довіри Розенберга для вивчення рівня довіри до інших людей, їх доброти, чесності, допомоги; Шкала ворожості Кука-Медлей для вивчення

інтенсивності ворожості, агресивності та підозрілості підлітка у відносинах; Опитувальник міжособистісних стосунків Шутца для вивчення притаманних підлітку міжособистісних відносин (контроль – підкорення контролю, соціальна включеність – соціальна виключеність, емоційна близькість – емоційна холодність), проєктивна малюнкова методика «Автопортрет»; авторська модифікація тест-опитувальника В.О. Лабунської «Соціально-психологічні характеристики суб'єкта спілкування».

Порівнюючи окремі компоненти соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку та підлітків зі збереженим інтелектом, Ю.О. Кравець констатувала, що соціально-психологічних компетенцій та життєвого досвіду *підлітків з порушеннями інтелекту* недостатньо для здійснення ефективної соціальної комунікації, оскільки більшість з них має обмежений досвід поведінки у нових або змінюваних ситуаціях. Але в обох групах порівняння ми можемо констатувати вплив індивідуальних відмінностей на розвиток та реалізацію соціально-психологічної компетентності, що обов'язково необхідно враховувати при конкретизації комунікативних завдань, наданні цим дітям спеціальних освітніх послуг та створенні корекційної програми. Цей вид роботи є дуже корисним, оскільки підлітки з порушеннями інтелекту з різною мірою успішності засвоюють знання про своє мікросоціальне оточення, засвоюють різні способи взаємодії з людьми.

Для організації виховної роботи та соціально-психологічного супроводження підлітків з особливими освітніми потребами важливо знати, що вони можуть проявляти обережність, вибірковість та стійкі індивідуальні реакції у спілкуванні. Конфліктні ситуації у процесі спільної діяльності підлітків з порушеннями інтелекту виникають рідко. Безумовно, розвиток усіх компонентів соціально-психологічної компетентності підлітків зі збереженим інтелектом, відбувається швидше та інтенсивніше, аніж у підлітків з порушеннями інтелекту.

У третьому розділі представлено результати формувального експерименту, які переконливо доводять, що проведене дослідження досить ефективне та змістовне, розроблено чотирифакторну модель соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку. Перший фактор «Ворожо-агресивний» з ознаками ускладненої комунікації; другий фактор «Амбівалентно-включений» має ознаки показники як неускладненої, так і ускладненої комунікації; третій фактор «Довірливо-комунікативний» має ознаками неускладненої комунікації та четвертий фактор «Сензитивно-приймаючий» з ознаками неускладненої комунікації.

Програма формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку укладена на підставі основних положень теорії Л. Виготського про компенсаторні здібності психіки дитини з особливими потребами через її залучення до повноцінної соціально-комунікативної активності, генетико-моделюючого методу С. Максименко, який орієнтований на врахування внутрішніх сил дитини, її потреб та напрямів психічного розвитку та об'єктивних закономірностей, які визначають цей психічний розвиток дитини із порушеннями інтелекту та традицій сучасної української спеціальної психології.

У цьому розділі автор дисертації переконливо доводить, що в результаті застосування порівняльного аналізу виявлено, що впровадження формуючої програми позитивно вплинуло на ті показники соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, які за результатами кореляційного та факторного аналізів виявились значущими.

Отримані автором результати підтверджують, що впровадження корекційної програми, спрямованої на формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, сприяло: - зниженню довіри до незнайомих людей в процесі комунікації та здатності приймати партнера зі спілкування; зменшенню недобррозичливого, ворожого та агресивного ставлення до оточуючих в процесі спілкування; - збільшенню у підлітків з порушеннями інтелекту прагнення приналежності до соціальних

груп та взаємної зацікавленості з оточуючими; - зменшенню використання стратегій уникнення при прийнятті рішення та збільшенню використання стратегій прийняття відповідальності; - збільшенню у підлітків з порушеннями інтелекту потреби в емоційно довірливих відносинах з однолітками; - зменшенню критеріїв сприйняття однолітків як суб'єктів ускладненої комунікації, як-от: емоційно-мовленнєві особливості, здатності до соціальної перцепції, показники ставлення (звертання) один до одного, розвинення соціально-організаційних компетенцій.

Для зазначеного дослідження цей висновок є дуже значимим.

У висновках до дисертації адекватно узагальнено та відображено основні результати, здобуті у дослідженні що відзначаються новизною і самостійністю. Наукові результати даного дослідження відкривають значні перспективи для розгортання подальших науково-психологічних пошуків, з урахуванням, зокрема, такої сучасної реалії, як уявлення про терміни появи і вдосконалення різних компонентів соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку

Зміст дисертації відповідає спеціальності 053 – психологія.

Позитивно оцінюючи дисертацію Ю.О. Кравець, вважаємо за необхідне зауважити, що вона не позбавлена деяких недоліків.

1. Досліджуючи соціально-психологічну компетентність, автор обирає підлітковий вік, на нашу думку, потребує додаткового пояснення, чому дисертантка обирає цілісний період, а не окремі етапи розвитку особистості в пубертаті.

2. У ряді випадків (це стосується як окремих підрозділів, так і 2 та 3-го розділів роботи) висновки оформлені не як стисла констатація виявленої закономірності і встановленого факту, а як повідомлення про певний етап виконаної роботи. Необхідно більш детально обґрунтовувати об'єктивність виявлення тенденцій та результатів дослідження.

3. Позитивно оцінюючи прагнення автора здійснити ґрунтовний аналіз особливостей соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями

інтелектуального розвитку, зауважимо, що додаткового пояснення потребує, чому саме чотирифакторну модель соціально-психологічної компетентності підлітків з порушенням інтелекту авторка вважає оптимальною.

4. Є зауваження до якості літературного редагування тексту дисертації, оскільки у ньому простежуються стилістичні, граматичні, технічні та друкарські огріхи.

Висловлені рекомендації та зауваження слід розглядати як побажання для подальших досліджень. Вони не перешкоджають загальному висновку про те, що дисертаційне дослідження Кравець Юлії Олегівни «Формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку» є завершеною самостійною науковою працею, присвяченою одній з найважливіших проблем спеціальної психології.

Вищевикладене дає змогу зробити висновок про те, що дисертаційне дослідження відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022 року, а її авторка Кравець Ю. О. заслуговує присудження ступеня доктора філософії у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор
кафедри спеціальної психології та медицини
факультету спеціальної та інклюзивної освіти
Українського державного університету
імені М. П. Драгоманова

